

ТЕМА: ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

План

1. Політична думка періоду Київської Русі.
2. Політична думка в Україні за литовсько-польської доби.
3. Політична думка України у козацько-гетьманську добу
4. Розвиток революційно-демократичних ідей у XIX ст.: Кирило-Мефодіївське товариство, громадівці (М. Драгоманов).
5. Політичні концепції українських мислителів поч. XX ст. (соціалістичні, консервативні, націоналістичні).

Основні поняття: громада, громадівський соціалізм, класократія, колектократія, націоналізм, нація, унія.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Готуючись до першого питання, слід усвідомити, що давні, початкові періоди розвитку політичної думки східних слов'ян є спільними для трьох сучасних народів – українського, російського та білоруського. Студентам необхідно назвати і охарактеризувати найважливіші пам'ятки суспільно-політичної думки княжих часів: «Повість временних літ», «Слово про закон і благодать», «Руська правда», «Повчання Володимира Мономаха», «Слово о полку Ігоревім» та ін. Треба звернути увагу на погляди авторів щодо походження держави і князівської влади, стосунків між церквою і державою, єдності та суверенності політичної влади, об'єднання удільних князівств навколо великого київського князя, самостійності й незалежності Русі. Важливим завданням є визначення основних суспільно-політичних ідей періоду Київської Русі (необхідності політичного об'єднання руських земель, припинення міжусобної боротьби тощо). Студентам варто звернути увагу на тісний взаємозв'язок і взаємовплив російських, українських і європейських політичних концепцій.

2. Перш за все, необхідно охарактеризувати особливі історичні умови, в яких опинилися українські землі в XIV - I пол. XVII ст. (українська державність в цей час була поглинута Литвою та Польщею), виділити два окремих періоди: литовський та польський, визначити характерні риси кожного з них. Варто уявити, що політична, а потім і релігійна унії Литви з Польщею кардинально змінили статус українських земель та спричинилися до бурхливого розвитку української політичної думки. Студентам слід звернути увагу на поширення ідей гуманізму, ознайомитись з поглядами С.Оріховського-Роксолана (ідеї природного права, «піраміди влади»). Спроби колонізації українських земель викликали розвиток української полемічної літератури, у якій треба виділити два напрями: за унію (П.Скарга) та проти неї (Х.Філалет, І.Вишенський).

3. Після короткої характеристики історичного періоду та місця і ролі козацтва в історії України слід проаналізувати погляди українських мислителів козацько-гетьманської доби на державно-правовий розвиток України. Особливу увагу при вивченні цього питання треба звернути на погляди П.Орлика, що знайшли вираз у Конституції 1710 р. Студенти повинні знати її структуру, основний зміст, виділити головні прогресивні ідеї (обмеження влади гетьмана, представницьке управління, поділ влади, закріплення прав і свобод особи тощо), визначити її характер (демократичний) та значення (обґрунтування ідеї незалежності України як суверенної держави).

4. Характеристика історичного періоду (початок національного відродження, зростання політичної активності в I пол. XIX ст.) дозволить студентам виділити характерні риси української політичної думки XIX ст., визначити її революційно-демократичний характер. Особливу увагу слід звернути на політичну доктрину Кирило-Мефодіївського товариства: визначити провідні ідеї братства (український месіанізм, слов'янське об'єднання у формі слов'янської республіканської федерації), дати характеристику двох течій всередині товариства.

Прослідкувати наступництво у розвитку української політичної думки студенти зможуть під час ознайомлення з поглядами громадівців, на прикладі політичної концепції М.Драгоманова. Треба розкрити поняття «громада», «громадівський соціалізм», визначити ліберальні ознаки соціалістичного ідеалу М.Драгоманова (поділ влади, парламентаризм, демократичні права і свободи).

5. Метою п'ятого питання є порівняння поглядів представників різних ідеологічних течій в українській політичній думці I пол. XX ст. При підготовці варто ознайомитися із авторськими текстами М.Грушевського, М.Драгоманова, В.Винниченка, В.Липинського, Д.Донцова й ін., тому що саме вони дають найбільш повне уявлення про історичні умови і погляди авторів на політичні процеси. Треба звернути увагу на суперечливість спроб українського державного будівництва на початку XX ст. Оскільки націоналізм завжди є однією з головних складових державного будівництва й офіційної ідеології, необхідно проаналізувати український націоналізм XIX–XX ст. з погляду забезпечення існування незалежної української державності і з'ясувати причини невдач Центральної Ради і Гетьманату саме в області державного будівництва.

Питання для самоконтролю:

1. Які ідеї домінували у політичних поглядах мислителів Київської Русі?
2. Яке суспільно-політичне значення для України мала Берестейська унія 1596 р.?
3. Який внесок у розвиток української політичної думки зробила Києво-Могилянська академія?
4. На яких політичних і духовних засадах ґрунтувалася Запорізька Січ?
5. Яке значення мала Конституція П. Орлика?
6. У чому суть політичної програми М. Драгоманова?
7. Які основні течії можна виділити в українській політичній думці I пол. XX ст.? Назвіть представників, їх відомі праці та провідні ідеї.

Короткий виклад змісту лекції:

1. Політична думка періоду Київської Русі

У IX-X ст. відбувся процес об'єднання східнослов'янських племен навколо Києва і формування Київської Русі як держави феодального типу. Рубіжною віхою у цьому процесі було прийняття християнства, що сприяло розширенню міжнародних релігійних і політичних зв'язків Київської держави, разом із якими на Русь прийшли здобутки європейської цивілізації в галузі філософії, права, історії, культури. Під їхнім впливом активізувалася давньоруська суспільно-політична думка.

Найважливіші пам'ятки політичної думки Київської держави це:

- "Повість минулих літ" (кінець XII ст.)
- "Слово про закон і благодать" (середина XI ст.)
- "Руська правда" (XI ст.)
- "Повчання" (XI ст.)
- "Слово про похід Ігорів" (XII ст.).

Основними суспільно-політичними ідеями в Київській Русі були

- погляди на походження держави і князівської влади
- правове регулювання суспільних відносин
- стосунки між церквою і державою
- проблеми єдності та суверенності політичної влади
- об'єднання удільних князівств навколо великого князя київського,
- самостійності й незалежності Русі

"Слово про закон і благодать" митрополита Іларіона, наближеної до князя Ярослава Мудрого людини, якого в 1051 р. обрано першим Київським митрополитом руського походження. "Слово" написане з нагоди закінчення будівництва собору св.Софії у Києві.

Вихідною проблемою "Слова" є питання про співвідношення закону та істини (благодаті). Під законом автор розумів Старий Заповіт, а під істиною - Новий. Закон це певна зовнішня настанова, що регулює примусовими методами діяльність людей на час до досягнення ними істини. Істина є певним внутрішнім контролером людської поведінки згідно з волею Божою. З часом закон змінюється благодаттю, водночас закон не протистоїть істині, його дотримання є шляхом до досягнення благодаті, а разом з нею - свободи.

Питання богообраності народів. За Старим Заповітом таким народом є лише іудеї, які залишившись в межах закону втрачають свою богообраність. Теза про рівність християнських народів незалежно від часу прийняття ними віри слугує Іларіону для доведення рівності Русі з Візантією.

Іларіон висловлює свої симпатії до монархії як форми державного правління. Влада зосереджується в руках одного правителя, є запорукою територіальної єдності і сили держави.

"Повість минулих літ"

Автор - монах Києво-Печерської лаври Нестор, перша редакція 1113 р. Автор користувався історичними джерелами інших європейських країн, руськими літописами, які не збереглися, твір доповнювався матеріалами інших авторів.

Одним із найважливіших питань у "Повісті..." є проблема рівності Київської Русі з іншими європейськими державами .

Особлива увага приділяється обґрунтуванню законності й необхідності князівської влади, яка є винятковою (оповідання про закликання варягів), що ставить княжий рід у привілейоване становище щодо основної маси населення й санкціонує передання влади лише всередині княжого роду. Автор подає схему колективного володіння Київською Руссю князівським родом Рюриковичів. Включенням біблійної легенди про поділ Землі синами Ноя після потопу виправдовується роздрібненість руської держави.

Єдність руських земель розглядається передусім як духовна, котру забезпечує християнська церква. Політична єдність виявляється у єдності Київської Русі як спільної власності князів-братів, які мусять слухатися порад київського князя як старшого серед рівних.

"Руська правда" - це перший писаний слов'янською мовою кодекс законів авторства Ярослава Мудрого (1019 - 1054)

- "Правда Ярослава"

- "Правда Ярославичів" (1073- 1076)

- широка редакція "Руської правди" (початок XII ст.).

Закони Ярослава високо цінували людське життя, честь, осуджували зlodіїв та вбивць. За насильницькі дії визначали особливу плату до казни - штраф, можна було відкупитися грішми. Смертної кари не було. Пильно захищалася власність; за певних умов навіть виправдовувалось убивство зlodія.

"Руська правда" регулювала також майнові відносини між людьми, стосунки між батьками й дітьми. Введені нею закони тривалий час регулювали суспільні відносини в Київській Русі і, як вважається, де в чому були гуманнішими, ніж сучасне законодавство.

- Криваву помсту, що фіксувалася у "Правді Ярослава" у широкій редакції заборонено; встановлено колективну відповідальність сільської громади за вбивство княжих людей.
- Детально визначено обмеження майнових та особистих прав різних категорій феодально залежного населення,
- закріплено безправне становище холопів;
- вміщено розвинуті норми судочинства;
- розроблено питання спадкоємства.

"Повчання" (бл. 1117) Володимира Мономаха (1053-1125) - великого князя київського, якому вдалось на короткий час зібрати землі Русі під єдиним началом перед її остаточним розпадом на окремі князівства. Воно написано у формі заповіту - звернення Володимира Мономаха до своїх синів. В автобіографічній частині подається ідеалізована картина державної діяльності та ідеальний образ князя - правителя, який має керуватися християнськими заповідями, моральними нормами і принципами.

Крім моральних настанов, "Повчання" містить практичні вказівки щодо керівництва державою, управління підданими, правил поведінки з ними в деяких типових ситуаціях, зокрема під час війни.

"Слово про похід Ігорів" (1187)

По смерті Володимира Мономаха посилювався процес роздрібненості, князівські династії утверджуються в окремих землях, для яких Київ залишався лише духовним центром, авторитет якого поступово занепадає. Удільні князі, воюючи один з одним, частіше почали залучати до внутрішніх чвар озброєні загопи сусідів - поляків, литовців, угорців, а найбільш небезпечними були набіги половців, яких ставили під загрозу саме існування держави.

Розповідаючи про похід новгород-сіверського князя Ігоря 1185 р. в половецький степ і його воєнну поразку, автор у поетичній формі робить спробу сформулювати ряд узагальнюючих висновків. Головну причину тяжкого становища Русі він убачає в міжусобній боротьбі руських князів (так зване золоте слово великого київського князя Святослава). Він говорить, що головна провина Ігоря та причина його поразки полягає в тому, що той пішов на половців "собі слави шукати", а не захищати інтереси всієї держави. Те саме чинять й інші князі, дбаючи лише про свої уділи, а не про державу в цілому. Для князя недостатньо бути вправним воєначальником, потрібно ще й уміти побачити загальнодержавний інтерес і підпорядкувати йому особистий.

- Ідея необхідності політичного об'єднання руських земель
- припинення міжусобної боротьби,
- виникнення держави на ґрунті суспільного договору між князем і народом.

Хід розвитку Київської феодальної держави був порушений татаро-монгольським нашествям, яке значною мірою зруйнувало традиційні політичні інститути. На підвладних територіях татаро-монголи вводили систему жорсткого адміністрування, базовану на принципах колективної відповідальності та безумовного підкорення. Місцева адміністрація виступала представником влади окупантів. Залишки державності Київської Русі продовжували зберігатися у важкодоступних районах українського Полісся та у Галицько-Волинському князівстві.

Основні ідеї мислителів Київської Русі.

1. ідея "богоданості" князівської влади, що осмислюється як об'єднуюче начало держави; в прагненні включити ідеологію князівства в єдину історію землі руської, віддається пріоритет не однодержавності, а братерству, співпраці між князями;

2. уявлення про русичів як представників єдиної спільності слов'ян;

3. включення слов'ян до загальної історії християнського світу, яка ототожнюється з історією людства

4. ідея договірної основи виникнення держави (мова тут ішла про договір між слов'янським населенням і пришим князем. Звідси виводилось право князівського роду на спадковість володіння землею).

2. Політична думка в Україні за литовсько-польської доби

Це був період литовсько-білорусько-українського співжиття. Литва виступає збирачем розрізнених білоруських та українських земель. Політичний устрій Литовської держави був подібним до Київської. Великі князі Литви на українських землях діяли за принципом: "Старовину не рушити, нового не вводити", сприяючи тим самим реставрації деяких форм державно-політичного устрою Київської Русі та певній автономії земель. Правові відносини регулював Литовський статут, складений на основі "Руської правди". Українська аристократія інтегрувалася до правлячої верхівки і брала участь у діяльності великокнязівської влади на рівних правах з етнічними литовцями.

Інша ситуація склалася на землях, які після падіння Галицько-Волинського князівства опинилися під владою Польщі. Нова влада тут намагалася обмежити права української шляхти, керуючись релігійними відмінностями. Замість удільних князівств вводились воєводства як територіально-адміністративні одиниці. Православній шляхті заборонялось обіймати адміністративні посади.

Люблінська унія політично об'єднала Литву й Польщу в одну федеративну державу - Річ Посполиту і українські землі, які знаходились у складі литовської держави, були інкорпоровані у склад Речі Посполитої. Так завершується литовсько-руський період в історії України, який є перехідним між княжою і польсько-козацькою добою. Перехідним, оскільки він знаходився між княжим періодом і майбутньою козацькою добою. Ряд істориків називають цей перехідний період в історії України як єдиний, коли панував справжній феодалізм з феодальною пірамідою влади.

Знаходження українських земель у складі Речі Посполитої мало негативні і позитивні наслідки. Польща стала коридором для проникнення на українські землі культурних впливів Західної Європи та зв'язків цих земель із країнами Заходу. Сотні молодих нащадків давніх князівських та боярських родів почали здобувати освіту в європейських університетах, використовувати та поширювати набуті знання в Україні.

З середини XV ст. Київ стає центром раціоналістично-гуманістичного руху, що охопив українсько-білоруські землі Великого князівства Литовського. Для піднесення політичної ролі Києва певну роль відіграло культурне відродження. Другим центром суспільно-політичного, культурного життя України тих часів була Галицька земля, міста Львів, Перемишль та ін. Географічне розташування, тісні зв'язки з західно-європейською культурою, поступове утвердження католицизму сприяли поширенню ідей гуманізму.

Найбільш помітними особистостями цього часу, представниками реформації раннього гуманізму слід назвати С.Оріховського, Х.Філалета, І.Вишенського.

Станіслав Оріховський-Роксолан (1513-1566) народився у селі Оріховці Перемишлянської округи Руського воєводства. Початкову освіту здобув у Перемишлі, продовжував в Краківському, Віденському, Віттенберзькому, Падуанському, Болонському університетах. В 1543 р. повернувся на батьківщину, де вів науково-публіцистичну діяльність. Є автором низки праць.

С.Оріховський увійшов в історію української політичної думки розробкою ідеї природного права та т.зв. "піраміди влади", де на вершині перебуває духовна влада, а забезпечувати її повинні священнослужителі та король.

С.Оріховський:

- ✓ виклав своє розуміння суті держави, форми управління нею, бачення проблем політичної влади;
- ✓ зробив важливий крок до визволення політичної науки від теології;
- ✓ розробивши низку порад королеві щодо управління державою, він акцентував увагу на тому, що в основі функціонування християнської держави повинно бути дотримання права.

Однак, погляди С.Оріховського пройшли складну трансформацію. Якщо у молоді роки він виступав проти ідеї божественного походження влади, відстоював принцип невтручання церкви у державні справи, то незадовго до смерті у праці "Польські діалоги політичні" він висловлювався за зверхність папської влади над королівською.

Після Люблінської унії 1569 р. православним заборонялося обіймати відповідальні посади на державній службі, що змушувало до переходу у католицизм. Ряд представників аристократії та православного духовенства пішли на укладення в 1596 р. Берестейської унії з римським папою, за якою визнавалось його верховенство в обмін на збереження традиційних обрядів і церковної автономії. Більшість населення України сприйняла Берестейську унію як спробу переходу в католицизм і засіб колонізації. Серед православних розгорнулася бурхлива дискусія з релігійних питань (які за своєю суттю мали політичний характер), що знайшла своє відображення у так званій полемічній літературі.

У полемічній літературі виділялися два напрямки:

- 1) був орієнтований на унію православної та католицької церков (П. Скарга);
- 2) виступав з антиуніатськими ідеями й за реформу православної церкви (Х. Філалет).

Головною тезою книги "Про єдність церкви Божої", автором якої є Петро Скарга, була критика православної церкви через пихатість константинопольських патріархів, тиранію візантійських імператорів, шлюби духовенства, за втручання світської влади в церковні справи тощо.

Виступаючи за унію церков, П. Скарга вважав, що для цього необхідно:

- 1) визнання влади папи православною церквою;
- 2) єдність віри;
- 3) послух перед папою.

Христофор Філалет на противагу П.Скарзі:

- ✓ відстоював ідею демократизації церкви;
- ✓ захищав право світських людей на участь в духовних справах;
- ✓ виступав за виборність духовних владик та релігійну терпимість;
- ✓ вважав незаконним втручання Папи Римського в світські справи.

Він виходив з ідей суспільного договору і природного права, обмеження влади монарха законом.

А видатний український полеміст Іван Вишенський (1550-1620 рр.):

- ✓ виступав із критикою тогочасного суспільного ладу та шляхти;
- ✓ висував концепцію колективної соборності правління християнською церквою, заснованою на ідеї рівності всіх людей перед Богом;
- ✓ заперечував як абсолютизм духовної влади (Папи Римського), так і абсолютизм світської влади (королів, царів).

Висновки:

1. Між княжим періодом та козацьким часом в політичній історії України був перехідний період, що закінчився Люблінською та Берестейською уніями. В цей час українська державність була поглинута Литвою та Польщею.

2. Політичну унію Литви з Польщею доповнила релігійна, що кардинально змінила статус українських земель у рамках Речі Посполитої. Усі ці зміни та події спричинилися до бурхливого розвитку української полемічної та освітньої літератури братств.

3. Політична думка України у козацько-гетьманську добу

З часів Люблінської унії зростає роль південних степових районів України, куди почали втікати від панщини. На цих територіях одним із головних завдань стала організація відсічі

татарським нападам. Для цього сформувався прошарок вільних людей, які поступово перетворили військове ремесло на свою професію. Вони дістали ім'я козаків. Ця назва тюркського походження означає вільну, незалежну людину.

У нижній течії Дніпра, за порогами, в 1522-1554 рр. на острові Мала Хортиця Дмитро Вишневецький створив військову формуцію - Запорозьку Січ. Термін "козак" спочатку не означало якогось стану чи класу, а лише вказувало на заняття - степові промисли. Козацтво розвивалося на широкій соціальній базі, яка постійно оновлювалася і динамічно змінювалася (бояри, шляхта, міщани і насамперед селяни).

Перемоги військ Б.Хмельницького навесні і восени 1648 р. підірвали не лише військові сили, а й політичні та ідеологічні підвалини Польської держави, ліквідували її зверхність на Наддніпрянській Україні і були основними чинниками у відродженні української державності.

Б. Хмельницький висунув власну програму Української козацької держави, в основі якої лежала ідея української соборності. Хмельницький синтезував ідею старої княжої України-Руси з новою ідеєю козацької державності. Він був першим і, на жаль, останнім в історії України доби феодалізму політиком, який зумів не лише очолити боротьбу за національну незалежність, а й за допомогою гнучкої соціально-економічної політики об'єднати для досягнення цієї мети зусилля різних класів, станів і груп українського суспільства. Хмельницький не лише висунув завдання створення незалежної держави, до складу якої мали ввійти всі етнічно українські землі, а й зробив усе можливе для його розв'язання.

Після укладення Переяславської угоди доля української державності вирішувалась у взаємовідносинах України і Росії. Тогочасна українська політична думка відображала особливості цих відносин та політичний устрій козацько-гетьманської держави, особливо виразно це вдалося зробити П. Орлику.

Пилип Орлик (1672-1742) був генеральним писарем гетьмана України Івана Мазепи - другою за посадою особою в державі. Поразка Карла XII та І. Мазепи під Полтавою змусили П. Орлика емігрувати, він жив у різних європейських країнах. По смерті І. Мазепи в 1709 П. Орлик 5 травня 1710 р. у м.Бендерах був обраний козацькою радою гетьманом України. Найвідомішим політико-правовим документом часів гетьманування П.Орлика є договір між ним та старшиною й запорозькими козаками "Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького", відомий ще як "Конституція Пилипа Орлика", або "Бендерська Конституція". Договір, розроблений групою козацьких старшин на чолі з П.Орликом, було укладено 16 квітня 1710 р. на козацькій раді в Бендерах.

Конституція складається з двох частин. У вступній частині стисло подана історія козацтва від попередників київського князя Володимира Великого до часів Б.Хмельницького та І. Мазепи, а також обґрунтовується необхідність прийняття конституції для запобігання деспотизму правителів.

Основна частина конституції містить статті, в яких ідеться про державний устрій України як козацької держави. Зміст цих статей полягає у тому, що в Україні

1. відновлюються права православної церкви, яка повертається під юрисдикцію константинопольського патріарха;

2. відновлюються і проголошуються недоторканими давні кордони козацької держави; відновлюються давні права Запорозької Січі, їй повертаються землі та маєтності, відібрані царськими указами, а побудовані Росією на її території фортеці мають бути знесені;

3. всі поточні державні справи вирішує гетьман спільно з радою генеральної старшини; основоположні питання державного життя вирішує генеральна рада, яка складається з гетьмана, генеральної старшини, цивільних полковників та козаків (по одному від кожного полку) і збирається тричі на рік - на Різдво, Великдень і Покрову;

4. державні службовці повинні складати присягу на вірність Батьківщині та гетьману;

5. старшина й рада мають право виступати проти гетьмана, якщо він порушує закони;

6. справи про кривду та провини генеральної старшини розглядаються генеральним судом, який не підпорядковується гетьману;

7. генеральна старшина звітує перед гетьманом про роботу;

8. державний скарб відокремлюється від гетьманського й передається в управління генерального підскарб'я;

9. на утримання гетьмана призначаються окремі землі;

10. полковники, сотники та інші посадові особи обираються вільними голосами і затверджуються гетьманом;

11. гетьман має контролювати розумність податків і повинностей, від них звільняються козацькі вдови, сироти та їхні господарства;

12. проводиться ревізія державних земель, якими користується старшина, відновлюється законність у користуванні суспільним надбанням і встановлюється рівність у виконанні державних обов'язків.

Конституція П.Орлика не набула чинності, вона залишилася лише проектом політико-правового документа. Вона має велике значення як свідчення того, що українська політична думка розвивалася в руслі передових західноєвропейських політичних традицій.

Конституція містить низку демократичних і прогресивних ідей:

1. обмеження влади гетьмана,
2. представницьке управління,
3. поділ державної влади,
4. закріплення прав і свобод особи,
5. справедливість у розподілі суспільних благ,
6. підтримка соціально незахищених верств населення тощо.

Найбільше значення конституції полягає в тому, що в ній здійснено всебічне (історичне, політичне і правове) обґрунтування ідеї незалежності України як суверенної держави.

4. Розвиток революційно-демократичних ідей XIX – поч. XX ст.: Кирило-Мефодіївське товариство і громадівці (М. Драгоманов)

На поч. XIX ст. українські землі були поділені в основному між двома континентальними імперіями - Австрійською імперією Габсбургів та Російською імперією Романових.

I пол. XIX ст. - початок національного відродження, зростає політична активність громадськості. Вершиною розвитку політичної думки I пол. XIX ст. стала політична доктрина Кирило-Мефодіївського товариства (Київ, 1845 р.) Члени цієї організації - М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, М. Куліш, Т. Шевченко та ін. - згуртувалися довкола ідеї слов'янського об'єднання у формі слов'янської республіканської федерації. Через 15 місяців братство було розгромлене поліцією після зради одного з нових членів, а члени братства були засуджені до різних термінів ув'язнення.

Микола Костомаров (1817-1885) - автор головного програмного документа Кирило-Мефодіївського братства під назвою "Закон Божий" (Книга буття українського народу). Провідною ідеєю цього твору є ідея українського месіанізму, за якою Україна мала виконувати волю Божу - рятувати слов'янство.

Тарас Шевченко (1814-1861) справив великий вплив на політичні погляди членів Кирило-Мефодіївського братства насамперед силою свого поетичного слова, але у його творах немає цілісної політичної концепції, йдеться про погляди на окремі проблеми державності, соціально-політичних відносин і суспільного ладу в цілому.

Продовжували ідеї братства громадівці.

Михайло Драгоманов (1841 - 1895) визначний український історик, народився у дворянській сім'ї в м. Гадячі на Полтавщині, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету і працював у ньому, потім був звільнений з нього. У 1876 р. виїжджає до Женеви, де видає збірник "Громада".

Політичні погляди М. Драгоманова формувалися під значним впливом поширених у тогочасній Європі ліберальних і особливо соціалістичних ідей.

Поняття "громада" є ключовим у поглядах М. Драгоманова. Громада є первинною ланкою організації суспільного життя. Стосунки між громадами мають будуватися на федеративних засадах. Ідея всевітньої федерації як наступниці держави. Самостійні сильні громади мають певну незалежність від центральної влади й діють на автономних і самоврядних засадах. Самоврядування мало здійснюватися різними зборами, яким були б підзвітні посадові особи.

Головну причину поділу суспільства на багатих і бідних М. Драгоманов убачав у приватній власності. Покінчити зі злиденністю можна тільки шляхом організації колективної праці за умови колективної власності громади на землю та знаряддя праці.

Здійснення переходу до нового ладу ("громадівського соціалізму") можливе еволюційним шляхом демократизації, піднесення культури і свідомості народу.

Ліберальні ознаки соціалістичного ідеалу М. Драгоманова:

- поділ влади
- парламентаризм

- демократичні права і свободи.

М. Драгоманов заперечував ідею національної державності, тому що політичною формою організації суспільного життя має бути федерація, що складається із самоврядних громад, а Україна мала бути федеративним утворенням, яке складається з 20 земель (Київської, Одеської, Харківської, Поліської та ін.) і, у свою чергу, входить до побудованої на федеративних засадах Росії.

5. Політичні концепції українських мислителів кінця XIX - XX ст.: (соціалістичні, консервативні, націоналістичні)

Соціалізм.

Особливо популярними соціалістичні ідеї стали в перші десятиліття XX ст. Історичні події цієї епохи, насамперед Жовтнева революція в Росії, підтверджували марксистське вчення, значного впливу якого зазнала й Україна. Тут поширювалися як суто марксистські ідеї - про історичну місію робітничого класу, соціалістичну революцію, диктатуру пролетаріату тощо, так і соціал-демократичні.

Найвідоміші представники соці. напряму політ. думки України I пол. XX ст. - М. Грушевський і В. Винниченко тяжіли до соціал-демократизму. Передували їм ідейно І. Франко і Л. Українка.

Іван Франко (1856-1916) - поет і громадсько-політичний діяч. Ідеї марксизму, особливо економічне вчення К. Маркса - істотний вплив на формування світогляду й політ. поглядів І. Франка. Разом з цим - гостра критика ряду марксистських положень, геніально передбачає негативні наслідки реалізації деяких постулатів марксизму. Серед проблем, які розглядалися І. Франком, були аграрна проблема, загальні принципи розв'язання селянського питання, робітнича, національна проблема.

І. Франко був соціалістом, але не виступав за диктатуру пролетаріату, акцентуючи увагу не на класових, а на загальнолюдських вартостях. Він виступав за рівність усіх націй і вважав, що найкращим вирішенням національної проблеми було б утворення державних об'єднань змішаного (федеративно-конфедеративного) типу, що опиралися б на солідарність інтересів.

Михайло Грушевський (1866-1934) - видатний укр. історик і політичний діяч, Голова УЦР. У своїх численних працях, зокрема багатотомній "Історії України-Руси", детально дослідив історію українського народу. Він відмовився від розгляду її як історії клас. боротьби і подав як історію української державницької ідеї.

Учений виходив з того, що існують дві "руських" народності - українсько-руська й великоруська. Київська держава були творенням українсько-руської народності, а володимиро-московська держава - великоруської. Теза про те, що Київська Русь була першою формою української державності.

У питанні про форму української державності погляди М. Грушевського зазнали певної еволюції - від ідеї федеративних форм організації державного життя української нації до ідеї національної незалежності України. Спочатку він виступав за національно-культурну автономію України у складі Росії, пов'язував здобуття українським народом свободи з перетворенням Росії в демократичну правову державу.

Після Жовтневої революції М. Грушевський перейшов до ідеї національної незалежності й суверенітету України, свідченням чого став прийнятий очолюваною ним Українською Центральною Радою 9 (22) січня 1918р. IV універсал, який проголосив Україну, самостійною народною республікою.

Володимир Винниченко (1880-1951) - заступник голови Української Центральної Ради, перший голова Генерального Секретаріату (уряду УНР). Упродовж життя Винниченко залишався соціалістом, однак негативно ставився до соціалізму в радянсько-більшовицькому варіанті. Він вважав, що соціалізм можна побудувати лише поступово, еволюційно, реформами.

В. Винниченко запропонував свій варіант створення соціалізму, який він назвав "колектократією". Соціалізм - це кооперація. Необхідно мирним шляхом розпочати перетворення приватної власності на засоби виробництва на колективну. Саме на колективну, а не на державну. Не націоналізація, а колектократизація - організація промислових, сільськогосподарських, торговельних, фінансових та інших кооперативів - приведе до соціалізму.

Винниченко як соціаліст, розв'язання нац. питання підпорядковував вирішенню завдання соціального визволення народів, тому був готовий відмовитися від нац. незалежності на користь соціалізму. Ідеал української демократії - у "федерації Російської республіки й участі у ній України як рівного з іншими державного тіла". Обґрунтовуючи необхідність перебування України

у складі Російської федерації, він наголошував на історичних, економічних і культурних зв'язках України з Росією.

Перебуваючи в еміграції, Винниченко змінив свої погляди на українську державність. У праці "Відродження нації" (1920) він вказує на нерівність у відносинах між українською і російською націями. Найкращою формою розвитку кожної нації є повна державна незалежність на принципах рівності відносин і добровільного союзу з усіма соціалістичними державами проти всесвітньої буржуазії.

Консерватизм

Наприкінці XIX-на початку XX ст. в українській політичній думці переважали ідеї соціалізму. Лібералізм в Україні не набув такого поширення, як у країнах Західної Європи. Ідеї лібералізму в українській політичній думці пов'язують почасти з творчістю М. Драгоманова, а особливо - Б. Кістяківського й М. Туган-Барановського. Більш помітне місце в історії української політичної думки посідають ідеї консерватизму, які особливо активізувались у XX ст. Це було спричинено існуванням у 1918 р. гетьманату П. Скоропадського, необхідністю обґрунтування його політико-правових підстав.

В'ячеслав Липинський (1882-1931) належав до заможного польського шляхетського роду, що не заважає вважати його одним з найвідоміших українських консерватистів. Він навчався в Житомирській чоловічій гімназії, закінчив філософський факультет Краківського університету, служив офіцером у російській армії, виступив одним із організаторів Української демократичної хліборобської партії, у 1918-1919 рр. був послом гетьманського уряду та УНР у Відні. Працював професором Українського наукового інституту в Берліні. Автор понад 200 наукових праць ("Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму" (1926), "Україна на переломі 1657-59" (1920), "Замітки до історії українського державного будівництва у XVII ст." (1920).

В. Липинський вважав, що тільки власна держава, збудована українською нацією на своїй етнографічній території, врятує націю від економічного розпаду та кривавої анархії. Лейтмотивом творчості В. Липинського є слова: "Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути".

Формою державності для України вважав конституційну монархію.

Ідея монархії виступає консолідуючим чинником українського суспільства, вона відповідає державницькій традиції, започаткованій Б. Хмельницьким. Це має бути трудова, правова і спадкова (ділчична) монархія на чолі з гетьманом. Основними підвалинами, на яких має засновуватися українська монархія, В. Липинський називає аристократію, класократію, територіальний патріотизм, український консерватизм і релігійний етнос.

Гетьман як спадковий монарх репрезентує державу, уособлює її авторитет. Разом з гетьманом управління державними й суспільними справами здійснює аристократія - найкращі представники нації, незалежно від їх соціального походження. Статичну складову представляють шляхта і хліборобський клас, але аристократія повинна поновлюватися, інтегруючись з іншими соціальними верствами.

Такі особливості формування аристократії забезпечують представництво у її складі всіх суспільних класів і станів:

- промислового (фабриканти, інженери, робітники),
- хліборобського (поміщики, селяни, сільськогосподарські робітники),
- купецького і фінансового (всі, хто живе з обміну продуктами),
- комунікаційного (залізничники, водії),
- інтелігенції.

В результаті аристократія виступає як

 класократія - влада найкращих представників усіх суспільних класів і станів, яка забезпечує єдність нації і заперечує буржуазний парламентаризм, соціалізм і націоналізм, які роз'єднують націю за партійною, класовою і етнічною ознаками.

Нація у В. Липинського виступає як політична спільність, що включає в себе усіх громадян держави, незалежно від їхньої етнічної приналежності.

Забезпеченню єдності нації слугує й територіальний патріотизм - усвідомлення своєї території, любов до своєї землі, почуття єдності та співпраці між усіма її постійними мешканцями, незалежно від їх походження, соціально-класової та етнічної належності, віросповідання.

Важливою умовою побудови держави Липинський вважав її релігійну єдність. Тільки християнська етика спроможна створити моральний клімат, необхідний для державного

будівництва. Релігія може примирити українство, але він застерігав проти церкви, пристосованої до політичної кон'юнктури.

В.Липинський наголошував, що географічне положення України, історичне минуле, економічні інтереси вимагають економічного і воєнного союзу суверенної Української держави з Росією і Білоруссю.

Націоналізм

М.Міхновський, Д.Донцов і М.Сціборський вважали, що до революції 1917 р., коли Україна отримала реальний шанс здобути політичну самостійність, нація прийшла ідеологічно непередготовленою, а найголовніше - неготовими виявилися її провідники, які часто поступалися національними інтересами на користь соціальних демагогів.

Ідеологи націоналізму вважали за свій обов'язок формувати національну свідомість українського народу, всебічно сприяти усвідомленню ним необхідності здобуття незалежної державності. Однак при цьому вони негативно ставилися до деяких інших народів, особливо російського, у тій чи іншій формі пропагували ідею національної винятковості українців.

Першим, хто відкрито заявив про колоніальний статус України у складі Російської імперії та право українського народу на самовизначення, був Микола Міхновський (1873-1924). У 1900 р. М. Міхновський виголосив у Полтаві й Харкові промову, що вийшла окремою брошурою у Львові під назвою "Самостійна Україна". Вона вважається першим програмним документом українського націоналізму.

Він розглядає правові підстави перебування України у складі Московської держави згідно з Переяславською угодою 1654 р. За цим документом Україна - самостійна держава з республіканським устроєм - вступила у договірні відносини з Московською монархією як "вільний з вільним" і "рівний з рівним". Оскільки пізніше московський уряд порушив ці домовленості, то Україна має всі правові підстави для порушення угоди і здобуття політичної самостійності.

Та самих лише юридичних підстав, зауважує М.Міхновський, замало, необхідні ще достатні фізичні й матеріальні засоби. Головною проблемою української нації є відсутність провідної національної свідомої верстви - інтелігенції.

Однією з основних причин втрати українцями державності М.Міхновський вважав відсутність внутрішньої єдності й висував ідею національного солідаризму, яка має об'єднати окремі частини нації в єдине ціле: "Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі".

Ідея національного солідаризму найповніше була сформульована в "10 заповідях УНП" - заснованої М.Міхновським Української народної партії.

М.Міхновський був одним із авторів конституційного проекту "Самостійна Україна" (1905), за яким Україна мала бути президентською республікою з двопалатним парламентом - Радою представників і Сенатом. Парламентські вибори мали відбуватися з урахуванням національно-економічних особливостей дев'яти вільних і самоуправних земель. Передбачалися широкі громадянські свободи, суд присяжних, націоналізація землі за викуп і розподіл її за національною ознакою.

Для М.Міхновського розв'язання національного питання мало передувати вирішенню питання соціального.

Дмитро Донцов (1883-1973) був головним ідеологом руху. Він був членом УСДРП, Партії хліборобів-демократів, автором численних творів ("Підстави нашої політики" (1921), "Націоналізм" (1926), "Дух нашої давнини" (1944).

Філософським фундаментом поглядів Д.Донцова був ідеалізм з його приматом духовного над матеріальним. Відповідно до своєї філософської позиції мету існування нації він убачав не в матеріальних, а в духовних благах. Ідея добробуту й матеріального блага приноситься ним у жертву ідеї честі та слави, благополуччя одиниці - величі нації в цілому, тому що тільки в межах національного організму існують і творяться духовні цінності.

Він сформулював концепцію нового - інтегрального, або чинного, українського націоналізму. Вихідною ідеєю інтегрального націоналізму є ідея переорієнтації українства на Захід, відхід його від Росії, як несумісного з нею за історичними політичними традиціями, національними звичаями, способом життя.

У праці "Підстави нашої політики" Д.Донцов стверджував, що призначення України - бути аванпостом захисту культури Заходу від російського впливу. У цьому він вбачав зміст української національної ідеї.

Боротьба за формування нації і державну незалежність повинна ґрунтуватися на романтизмі, фанатизмі та аморальності. Романтизм є догматичним, отже, релігійним за своїм характером відчуттям, що в історії часто постає у формі різних легенд і міфів. Фанатизм впливає з релігійного характеру догматизму, бо віруючі дивляться на свої ідеї як на правду, обов'язкову для всіх. Аморальність у політиці означає можливість використання будь-яких засобів для досягнення політичних цілей.

Маси не можуть творити державу, оскільки їх покликанням є фізична праця, і вони прив'язані до землі як до засобу виробництва. Це люди земних інтересів і земної праці, які приносять суспільству користь тим, що сумлінно виконують своє призначення. Правляча ж верства - це аристократи духу, для яких земля - передусім арена боротьби й захисту інтересів усього суспільства. Аристократ б'ється за землю й віддає за неї своє життя; межі своєї землі він встановлює не плугом, а мечем.

Для належності до провідної верстви необхідні ще й інші ознаки.

- шляхетність, яка виявляється в домінуванні духовного над матеріальним, прагненні до високих ідеалів, цінуванні ідеалів честі, слави й морального обов'язку.

- мудрість, здатність до розуміння тих одвічних законів, на яких тримається світ у цілому й суспільство зокрема.

- мужність, що проявляється здатністю жертвувати своїм життям в ім'я загального блага, виконувати своє призначення, незважаючи ні на що.

Методом реалізації провідною верствою ідейних настанов інтегрального націоналізму, за Д.Донцовим, мало бути "творче насильство", що означає орієнтацію на примус у процесі боротьби за державну незалежність.

Д.Донцов рішуче заперечував ідею федералізму, яка була провідною в українській політичній думці XIX ст. Він виступав за повну незалежність української держави у формі селянської дрібнобуржуазної республіки.

У 20-30-х роках, коли в Європі поширювалася фашистська ідеологія і в деяких країнах були встановлені фашистські режими, ідеї Д.Донцова набули популярності в середовищі галицької молоді. Його націоналізм став ідеологічною основою програми Організації українських націоналістів (ОУН). Однак сам Д.Донцов не належав до націоналістичних організацій.